

1. תפיסה מושגית ומשמעויותיה במסגרת המחקר

המושג **רמה חברתית-כלכלית** (או רמה סוציו-אקונומית) של האוכלוסייה ביחידה גאוגרפית מסוימת (לדוגמה אוכלוסיית רשות מקומית) מבטא שילוב תכונות בסיסיות של האוכלוסייה באותה יחידה. מושג זה נתפס אינטואיטיבית במצביו הקיצוניים: עני בקצה האחד ועשיר בקצה השני. האמצעים הכספיים מהווים היבט מרכזי אך לא יחיד של הרמה החברתית-כלכלית. קיימים היבטים נוספים המרכיבים רמה זו, אשר מתואמים חלקית עם המצב הכספי (לעתים הם מבטאים פוטנציאל כספי לעתיד) אך אינם זהים לו.

היבטים מרכזיים המרכיבים את הרמה החברתית-כלכלית של תושבי יחידה גאוגרפית הם:

- המקורות הכספיים (מעבודה, מקצבאות וממקורות אחרים) של התושבים.
- תחום הדיור - צפיפות, איכות ושאר מרכיבים בתחום זה.
- ציוד הדירה - כגון מזגן, מחשב אישי ווידאו.
- רמת מינוע - הן כמותית והן איכותית.
- חינוך והשכלה.
- מאפייני תעסוקה ואבטלה.
- מצוקות חברתיות-כלכליות מסוגים שונים.
- מאפיינים דמוגרפיים.

ייתכנו היבטים נוספים, מעולם התוכן החברתי-כלכלי, ואין רשימה אחידה ופורמלית שלהם. חישוב מדדים דומים נערך על ידי גופים שונים בעולם ונביא כאן מספר דוגמאות. הלשכה לסטטיסטיקה **באנגליה** מחשבת, על סמך מפקדים ובשימוש ניתוח מרכיבים ראשיים, מדד סוציו-אקונומי לאזורים בתוך רשויות מקומיות. הלשכה לסטטיסטיקה של **אוסטרליה** מפיקה, על בסיס המפקד, חמישה מדדים חברתיים-כלכליים המתייחסים להיבטים סוציו-אקונומיים שונים באזורים גאוגרפיים. סקרים שוטפים משמשים לעדכון המדדים בתקופות בין המפקדים. **בניו-זילנד** מחשבים מדדים דומים לאוסטרליים, כמו כן מדד סוציו-אקונומי על בסיס תעסוקתי. **בנק הנתונים העולמי** מרכיב שלושה סוגי מדדים לפיתוח, לצורך השוואה בין מדינות שונות.

היחידות הנחקרות במחקר זה הן משני סוגים: א) מועצות מקומיות ועיריות ב) מועצות אזוריות. לפיכך, כל נתון אגרגטיבי (כמו: ממוצע או שיעור מהסה"כ) מבטא מבחינה סטטיסטית ערך מרכזי של האוכלוסייה הנחקרת. נעשה מאמץ לכלול במחקר זה את מרב הרשויות המקומיות, ואכן הן כלולות למעט מספר קטן ביותר של חריגים. גם עבור היישובים בתוך המועצות האזוריות (סוג שלישי של יחידה נחקרת) חושב מדד חברתי-כלכלי. רוב היישובים במועצות אזוריות קטנים מכדי לאפשר אומדנים מהימנים של מאפיינים חברתיים-כלכליים לכל יישוב בנפרד. לכן, בשל דיוק נמוך של חלק מהנתונים ושיקולי סודיות סטטיסטית, מובאים כאן רק מדדי פיזור המתארים את השוני בין היישובים בתוך המועצות האזוריות, ולא ערכי המדד לכל יישוב.

המחקר המובא כאן כלל שלושה שלבים עיקריים:

(1) בחירת המשתנים הרלוונטיים לאפיון מצב חברתי-כלכלי של רשות מקומית. המחקר הנוכחי מבוסס על אותם משתנים ששימשו לבניית המדדים החברתיים-כלכליים הקודמים ששיקפו את נתוני 1999 ו-2001. המשתנים עבור שנת 1999 נבחרו כך שיישקפו את מרב ההיבטים החברתיים-כלכליים שהוזכרו למעלה, עבור היחידות הנחקרות. נכללו משתנים עבורם יש נתונים מהימנים לכל הרשויות המקומיות. במחקר עבור שנת 1999 הושקעו מאמצים בבחינת מספר רב של משתנים ובחירת קבוצה חלקית מהם לחישוב המדד. המחקר הנוכחי מבוסס על אותן הגדרות ואותם מקורות נתונים כמו עבור שנת 1999 ו-2001. המשתנים מתייחסים לשנת 2003 ומפורטים בפרק ב'.

(2) בניית קובץ הנתונים עבור המשתנים השונים לכל אחת מהרשויות המקומיות.

3) עיבוד סטטיסטי של הנתונים. העיבוד מבוסס על שיטת "ניתוח גורמים", שהיא שיטה בדוקה ומקובלת לאיחוד ערכים של מספר משתנים לסולם כמותי אחד - המדד. העיבוד הסטטיסטי בוצע על כלל היחידות הגאוגרפיות מהמגזרים השונים (יהודי, ערבי ודרוזי), ולפיכך המדד שהתקבל משותף לכולם. סיווג היחידות הגאוגרפיות לאשכולות הומוגניים ככל האפשר בערכי המדד נעשה על פי שיטת "ניתוח אשכולות".

2. מחקרים קודמים בנושא

- נזכיר בקצרה מחקרים קודמים בנושא אפיון חברתי-כלכלי של הרשויות המקומיות בנקודות זמן שונות¹:
1. אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, נערך על ידי ש' בן-טוביה, 1987 - המחקר מסתמך על נתוני מפקד האוכלוסין והדירור 1983. למחקר תרומה ייחודית בכך, שהוא מתייחס לאזורים סטטיסטיים בתוך היישוב, בנוסף להתייחסות ליישוב כיחידה אחת.
  2. אפיון הרשויות המקומיות לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, נערך על ידי ש' בן-טוביה, יי דייצ'ב, י' דור, 1988, בהזמנת משרד הפנים ובביצוע הלמ"ס. המחקר מבוסס במידה רבה על נתוני מפקד האוכלוסין והדירור 1983, ועל נתוני המוסד לביטוח לאומי ומשרד הבריאות. במחקר נכללו כל המועצות המקומיות והעיריות, למעט מועצות מקומיות שאוכלוסייתן ב-1983 הייתה קטנה מ-1,000 תושבים. מתוצאות המחקר הופקו מדדים חברתיים-כלכליים נפרדים למגזר היהודי ולמגזר הערבי-דרוזי.
  3. אפיון ודירוג הרשויות המקומיות לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-1992, נערך על ידי י' דור, ס' היימברג (שטרית), אוגוסט 1993, כעבודה משותפת של משרד הפנים ומשרד הבינוי והשיכון. מחקר זה הוא עדכון לשני המחקרים הקודמים, המבוססים על מפקד 1983. הנתונים על האוכלוסייה ברשויות המקומיות, לשנים 1991-1992, התקבלו ממשרדים וממוסדות רבים. גם במחקר זה התקבלו מדדים נפרדים לכל אחד משני המגזרים - היהודי והערבי-דרוזי.
  4. אפיון ודירוג של המועצות האזוריות בישראל לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, נערך ע"י לי אפלבוס, י' דור, ס' היימברג, 1996. מחקר זה מציג לראשונה דירוג של המועצות האזוריות לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה. המחקר מבוסס על נתונים לשנים 1992-1994 שהתקבלו ממשרדים וממוסדות רבים. מחקר זה משותף לסוכנות היהודית לארץ ישראל ולמרכז ללימודי הפיתוח, רחובות.
  5. אפיון הרשויות המקומיות ודירוג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-1995, נערך ע"י לי בורק, יי כבביה, 1996, בהזמנת משרד הפנים ובביצוע הלמ"ס. הנתונים על האוכלוסייה ברשויות המקומיות, לשנים 1993-1994, התקבלו ממשרדים וממוסדות רבים. לראשונה הופק מתוצאות המחקר מדד חברתי-כלכלי אחיד לכלל המועצות המקומיות והעיריות, משני המגזרים (היהודי והערבי-דרוזי).
  6. אפיון הרשויות המקומיות ודירוג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-1999, על סמך מפקד האוכלוסין והדירור 1995, נערך ע"י לי בורק, יי כבביה, 1999, בהזמנת משרד הפנים ובביצוע הלמ"ס. מחקר זה מתייחס רק למועצות המקומיות והעיריות ומהווה את החלק הראשון של המחקר הבא.
  7. אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, על סמך מפקד האוכלוסין והדירור 1995, נערך ע"י לי בורק, יי פיינשטיין, 2000, בהזמנת משרד הפנים ובביצוע הלמ"ס. המחקר מכיל את המחקר הקודם יחד עם מרכיבים חדשים, כדלקמן: א) מדד למועצות מקומיות ולעיריות ב) מדד למועצות אזוריות ג) תרומה ייחודית של מדד לאזורים סטטיסטיים, המבטא את המצב החברתי-כלכלי ברמה גאוגרפית תוך-עירונית, ביחידות הדומות בגודלן לשכונות.
  8. אפיון רשויות מקומיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-1999, נערך ע"י לי בורק, ני ציבל, 2003, בהזמנת משרד הפנים ובביצוע הלמ"ס. מחקר זה כולל: א) מדד חברתי-כלכלי למועצות מקומיות ועיריות ב) מדד חברתי-כלכלי למועצות אזוריות ג) מפתח מעבר מאשכולות מועצות אזוריות לאשכולות מועצות מקומיות ועיריות ד) מדדי פיזור למועצות אזוריות.
  9. אפיון רשויות מקומיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-2001, נערך ע"י לי בורק, ני ציבל, 2004, בהזמנת משרד הפנים ובביצוע הלמ"ס. מחקר זה כולל: א) מדד חברתי-כלכלי למועצות

¹ ראה גם בביליוגרפיה (סעיף ח').

מקומיות ועיריות (ב) מדד חברתי-כלכלי למועצות אזוריות (ג) מפתח מעבר מאשכולות מועצות אזוריות לאשכולות מועצות מקומיות ועיריות (ד) מדדי פיזור למועצות אזוריות (ה) בדיקת השפעה של איחוד רשויות מקומיות אשר נכנס לתוקף במהלך שנת 2003.

3. מטרות ושימושים של המדד החברתי-כלכלי

במשך שנים תרמו מדדים חברתיים-כלכליים ליישום מדיניות דיפרנציאלית של השלטון המרכזי כלפי הרשויות המקומיות. בעשור האחרון חלו במדינה תהליכי שינוי, שחייבו גיבוש מדד חברתי-כלכלי מעודכן, שאכן יוכל לתרום לעיצוב המדיניות הנוכחית של משרדי הממשלה השונים ושל גופים מרכזיים נוספים, כולל תהליכים שונים של הקצאת משאבים לרשויות המקומיות. בפרסום הנוכחי כלולים שני מדדים: מדד אחד למועצות מקומיות ולעיריות ומדד שני למועצות אזוריות. כמו כן כלולים כאן מדדי פיזור (מדדים למידת ההשתנות) של המדד החברתי-כלכלי בתוך המועצה האזורית. לכל אלה תרומות משמעותיות שיפורטו בהמשך.

השימושים העיקריים בתוצרי המחקר הנוכחי הם:

• שימושים במשרד הפנים

מבין משרדי הממשלה, משרד הפנים הוא כתובת מרכזית עבור הרשויות המקומיות, היות שהוא מטפל בשורה ארוכה של נושאים, כגון: תקציבים רגילים, תקציבי פיתוח, כוח אדם ברשויות, תחומי שיפוט, חברות עירוניות, פיתוח ארגוני ותכנון פיזי. בכל נושא כזה יש מקום להתחשבות באפיון החברתי-כלכלי של הרשות המקומית, כולל המועצה האזורית, וכן בשונות המדד החברתי-כלכלי בתוך הרשות, כאשר מובן שאופן ומידת ההתחשבות מותאמים עניינית לנושא הספציפי העומד על הפרק.

בנושא התקציבים הרגילים כלולה מתכונת הקצאת מענק האיזון לרשויות מקומיות, שנידונה במהלך שנות ה-90 בשתי ועדות שמונו על ידי שרי הפנים באותם הזמנים - ועדה בראשות פרופ' יצחק סוארי¹ וועדה מאוחרת יותר בראשות מר יעקב גדיש¹. בדוחות שהן פרסמו, המליצו שתי הוועדות להשתמש במדד חברתי-כלכלי כאחד המרכיבים בנוסחת הקצאת המענק הרגיל של הרשות המקומית. החל בשנת התקציב 2004, מתקצב משרד הפנים את מענק האיזון עפ"י עקרונות דוח ועדת גדיש, ומשתמש במדדים חברתיים-כלכליים מעודכנים המוגשים כאן.

• שימושים אחרים

(1) משרדים נוספים העוסקים בתחומים חברתיים-כלכליים, כמו משרד החינוך ומשרד הבינוי והשיכון, נזקקים למדד הן ברמת רשות מקומית והן ברמות מפורטות יותר לצרכים שונים של הקצאת משאבים (לדוגמה: פרויקט שיקום שכונות).

(2) הרשויות המקומיות עצמן יכולות להסתייע במדד החברתי-כלכלי במסגרת פעילותן השוטפת.

(3) המדדים החברתיים-כלכליים עשויים לשמש את המערכת האקדמית-מחקרית במדינה (כגון: אוניברסיטאות, מכללות, מכוני מחקר) ולהוות בסיס למחקרים נוספים בנושאים מוניציפליים שונים.

¹ ראה פריטים 9 ו-10 בביבליוגרפיה (סעיף ח').

ב. הבסיס הגאוגרפי והמשתנים

1. הגדרות כלליות והסברים

- **יישוב** - מקום מאוכלס בקביעות, המקיים את התנאים הבאים:
  - א. גרים בו באופן קבוע 40 תושבים קבועים או יותר (עד שנת 1997 התייחסה ההגדרה ל-20 תושבים קבועים).
  - ב. בעל מינהל עצמי.
  - ג. אינו נמצא בתחום המוניציפלי של יישוב אחר.
  - ד. מוסדות התכנון אישרו את הקמתו.
- **שינויים ביישובים** - מדי שנה חלים ברשימת היישובים של הלשכה שינויים הנובעים מכמה גורמים (נוסף על הקמת יישובים חדשים):
  - א. איחוד כמה יישובים קטנים ליישוב אחד. לדוגמה: בועינה ונוג'ידאת אוחדו ליישוב אחד: בועינה-נוג'ידאת.
  - ב. צירוף של יישוב אחד או של כמה יישובים קטנים ליישוב גדול. לדוגמה: נחלת יהודה צורפה לראשון לציון; מוצא תחתית צורפה לירושלים.
  - ג. פיצול יישובים. לדוגמה: עילוט הופרדה מנצרת לאחר שבמשך כמה שנים שני היישובים היו רשות אחת.
מקור השינויים הוא החלטות שאותן אישר שר הפנים.
- **צורת יישוב** - צורת היישוב נקבעת, ככל האפשר, לפי המצב בפועל ולפי ההגדרות שלהלן. **אין בקביעה זו כדי להשליך על מעמדו של יישוב על פי דין.**
  - א. היישובים נחלקים לשתי קבוצות עיקריות: יישובים עירוניים ויישובים כפריים. ההבחנה ביניהם מבוססת על גודל היישוב.
    - א. **יישובים עירוניים** - מונים 2,000 תושבים ויותר, ומסווגים בחלוקה משנית לפי גודלם.
    - ב. **יישובים כפריים** - מונים פחות מ-2,000 תושבים, ומסווגים בחלוקה משנית לפי צורות היישוב הבאות:

מושב (לרבות כפר שיתופי) - יישוב כפרי, המאורגן כאגודה שיתופית, ויש לו זכות לנחלות חקלאיות (לפי משמעות מונח זה במינהל מקרקעי ישראל). זהו יישוב של יחידות משפחתיות, אשר כל אחת מהן היא ישות כלכלית עצמאית. חלק מהייצור ומהמינהל הכלכלי הוא בידי האגודה השיתופית, ורמת השיתוף נקבעת על ידי התושבים.

מושב שיתופי - יישוב כפרי שיתופי, שבו הייצור והשיווק מבוצעים במשותף, ואילו הצריכה מתבצעת באופן פרטי.

קיבוץ - יישוב כפרי שיתופי, שבו הייצור, השיווק והצריכה מאורגנים על בסיס שיתופי.

יישוב מוסדי - מוסד בעל תכונות של יישוב, שאינו כלול בתחום המוניציפלי של יישוב אחר.
  - א. יישוב קהילתי - יישוב כפרי המאורגן כאגודה שיתופית, שאין לו זכות לנחלות חקלאיות, ושב תחומי הפעולה של האגודה השיתופית (היצרני, הצרכני, המוניציפלי והחברתי) והיקפה נקבעים על ידי התושבים.

עד למפקד 1995 נכללה קבוצה זו בקבוצת "היישובים הכפריים האחרים" (ראה להלן). החל במפקד 1995, קבוצת היישובים הקהילתיים מסווגת בנפרד.

יישוב כפרי אחר - יישוב המונה פחות מ-2,000 תושבים ואשר אינו נכלל באחד מסוגי היישובים הכפריים שפורטו לעיל.

גרים מחוץ ליישובים - קבוצות קטנות של אוכלוסייה הגרות מחוץ לתחומי שטח השיפוט של יישובים מוכרים. המקומות שבהם אוכלוסייה זו מתגוררת אינם בעלי מאפיינים של יישוב (כפי שהוגדר לעיל).

באוכלוסיית הגרים מחוץ ליישובים נכללות גם האוכלוסיות של **המקומות** (ראה הגדרה להלן), של **שבטי הבדווים**, של **בודדים** הגרים מחוץ לתחומי יישובים וכו'.

מקום - מקום הוא נקודה שהייתה פעם יישוב והוצאה מרשימת היישובים, או נקודה חדשה שהחלה להתאכלס, אך עדיין אינה עומדת בתנאי ההגדרה של "יישוב". ה"מקומות" כוללים גם אתרי קרוונים שהוקמו בשנים 1991-1992 מחוץ לתחומי היישובים ונמצאים היום בשלבים שונים של סגירה. למקומות אלו יש סמלי יישוב והם מפורטים ברשימת היישובים אוכלוסייתם וסמליהם 31.12.2003.¹

שבט בדווים - כולל גם את שבטי הבדווים המוכרים על ידי משרד הפנים כ"שבטים עצמאיים", שלפחות חלק מאוכלוסייתם מתגוררת מחוץ לגבולות יישובים מוכרים. אוכלוסיית שבטי הבדווים המתגוררת בתחומי היישובים לא נכללה ברשימת השבטים ובאוכלוסייתם. אוכלוסייה זו נכללה בכל יישוב שבו היא מתגוררת.

במפקד 1995 נפקדה אוכלוסיית שבטי הבדווים על-פי האזור שבו היא יושבת ולא בחלוקה לפי שבטים, ולכן לא ניתן לפרט את אוכלוסיית הבדווים על-פי השתייכותם השבטית.

• **מעמד מוניציפלי של יישובים** - בהתאם להסדרים חוקיים ומינהליים, מבחינים בין שלושה סוגים של רשויות מקומיות:

א. **עירייה** - רשות מקומית של יישוב אחד בלבד, שקיבל מעמד של עירייה.

ב. **מועצה מקומית** - רשות מקומית של יישוב אחד בלבד, שאין לו מעמד של עירייה.

ג. **מועצה אזורית** - כוללת יישובים כפריים אחדים. לפעמים נכללים בתחומי מועצה אזורית גם יישובים עירוניים, לדוגמה: קיסריה (נכללת במועצה האזורית חוף הכרמל), כפר חב"ד (נכלל במועצה האזורית עמק לוד), רמת אפעל (נכללת במועצה האזורית אפעל). חלק מהיישובים העירוניים האלה מקבלים במועד מאוחר יותר מעמד של מועצה מקומית. במועצה אזורית נכללים יישובים, שיש להם נציגות במועצה, וגם יישובים הנמצאים בתחום המוניציפלי של המועצה אך אין להם נציגות בה.

נוסף על אלה, יש יישובים שהם **חסרי מעמד מוניציפלי**, כלומר נמצאים בשטח שלא שייך לרשות מוניציפלית.

המעמד המוניציפלי של היישובים עשוי להשתנות במשך השנים. מועצות מקומיות מקבלות מעמד של עירייה, יישובים במועצה אזורית מקבלים מעמד של מועצה מקומית, וייתכן גם מעבר של יישובים ממועצה אזורית אחת למועצה אזורית אחרת.

שינויים ברשימת המועצות האזוריות במהלך השנים יכולים לנבוע מהסיבות האלה:

א. **איחוד מועצות אזוריות** - לדוגמה, המועצה האזורית לב השרון היא איחוד של שתי מועצות אזוריות - הדר השרון והשרון הצפוני.

ב. **ביטול מועצות אזוריות** - לדוגמה, המועצה האזורית מרכז הגליל בוטלה ב-1990. כל היישובים שהיו בתחומה קיבלו מעמד של מועצות מקומיות.

ג. **פיצול מועצות אזוריות** - לדוגמה, המועצה האזורית נוף הגליל פוצלה בשנת 2000 לשתי מועצות - בוסתן אל-מרג' ואל-בטוף.

¹ ראה: רשימת היישובים אוכלוסייתם וסמליהם 31.12.2003, פרסום טכני מס' 76, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, תשס"ה - 2005.

ד. **הקמת מועצות אזוריות חדשות** - מתבצעת בדרך כלל בשטחים שהיו קודם חסרי מעמד מוניציפלי. לעיתים תהליך כזה כולל העברה של יישובים שהיו בתחום מועצות אזוריות אחרות אל המועצות האזוריות החדשות. לדוגמה: היישובים היהודיים בגולן והיישובים היהודיים ביהודה ושומרון ובחבל עזה היו בעבר חסרי מעמד מוניציפלי עד ששוּיכו למועצות אזוריות שהוקמו באזורים אלו.

2. הבסיס הגאוגרפי

מסד הנתונים עליו מתבסס המחקר הוא ברמה של **רשות מקומית: מועצות מקומיות ועיריות ומועצות אזוריות**, כאשר מעמדן המוניציפלי מעודכן **לסוף שנת 2003**. כמו במחקרים הקודמים, הוחלט לבצע ניתוח נפרד לגבי המועצות האזוריות מפאת אופיין הייחודי, הנובע בין היתר מכך שהן מורכבות ממגוון צורות יישוב: קיבוצים, מושבים, מושבים שיתופיים, יישובים קהילתיים ויישובים כפריים אחרים. כמו כן, במסגרת הניתוח הנפרד, לא נכלל חלק מהמשתנים כגון מקבלי גמלאות ואבטלה, בשל השוני לגביהם בקיבוצים.

להלן תאור הבסיס הגאוגרפי של כל שלבי המחקר:

מועצה מקומית ועירייה: היחידה הבסיסית היא מועצה מקומית ועירייה. במסגרת המחקר כלולים 198 מועצות מקומיות ועיריות (לא 210 כמו במחקרים הקודמים – עקב איחוד רשויות מקומיות אשר נכנס לתוקף במהלך שנת 2003)¹.

הנתונים הם מצרפיים ומתייחסים לאוכלוסייה ביישוב, באמצעות שיעורים או ממוצעים וכו'. בהמשך לכך, גם הממד, המתבסס על הנתונים המקוריים, משקף את הרמה ברשות המקומית כולה, אך לא את השונות בתוכה.

מועצה אזורית: היחידה הבסיסית היא מועצה אזורית. במסגרת זו נכללו 54 המועצות האזוריות בארץ, הכוללות כ-1,000 יישובים. המועצה האזורית ה-55, אבו בסמה, לא נכללה עקב חוסר נתונים על אוכלוסייתה. יישובים מוסדיים במועצה אזורית לא נכללו בנימוקם סטטיסטיים הכלולים בפרסום זה, ואילו כל התושבים הגרים ב"מקומות" כן נכללו. עבור המועצות האזוריות, שבהן 10% ויותר מהתושבים גרים מחוץ ליישובים (לא כולל "מקומות"), נעשתה בדיקה יסודית, כדי להחליט אם יש להכליל אוכלוסיות אלה בנתון הכולל של מספר התושבים. הוחלט, כמו במחקר הקודם, שתושבים הגרים מחוץ ליישובים ייכללו במועצות האזוריות: ברנר, משגב וחבל אילות, ולא ייכללו במועצות: בני שמעון, רמת נגב ותמר.

הנתונים הם מצרפיים ומתייחסים לכל האוכלוסייה במועצה האזורית (על פי האוכלוסייה שהוגדרה לעיל) באמצעות שיעורים או ממוצעים וכו'. בהתאם לכך, גם הממד משקף את הרמה במועצה האזורית כולה, אך לא את השונות בתוכה.

היישובים השייכים למועצות האזוריות: רוב היישובים במועצות האזוריות קטנים מכדי לאפשר אומדנים מהימנים של מאפיינים חברתיים-כלכליים לכל יישוב בנפרד (כ-60% מהיישובים מונים פחות מ-500 תושבים וכ-90% מהיישובים מונים פחות מ-1,000 תושבים). בשל דיוק נמוך של חלק מהנתונים ושיקולי סודיות סטטיסטית, הוחלט שלא לפרסם מדד לכל יישוב, אלא לחשב מדדי פיזור המצביעים על הבדלים בין יישובים בתוך המועצות האזוריות.

3. המשתנים הכלולים בחישוב הממד

נוכיר שוב כי מחקר זה מבוסס על אותם משתנים ששימשו לבניית המדדים החברתיים-כלכליים ששיקפו את נתוני 1999 ו-2001. **בחירת המשתנים** נעשתה בשני שלבים. בשלב ראשון בוצע מיון מקדים של קבוצה גדולה של משתנים רלוונטיים לנושא המחקר. בשלב שני בוצע ניפוי משתנים על פי קריטריונים סטטיסטיים שונים.

• מיון מקדים

מיון מקדים של המשתנים הרלוונטיים נעשה בהתאם לשיקולים הבאים:

¹ במחקר הנוכחי, מועצה מקומית בית אריה מאוחדת עם עופרים, יישוב בתוך מועצה אזורית מטה בנימין, למרות שהאיחוד נכנס לתוקף ב-2004. הסיבה לכך היא חוסר של חלק מנתוני 2003 בנפרד עבור כל אחד מיישובים אלה.

א. **שייכות המשתנה לעולם התוכן החברתי-כלכלי של האוכלוסייה.**

ב. **קיום נתונים מהימנים לכל היחידות הגאוגרפיות המצוינות לעיל.** קיום נתונים לכל היחידות חשוב על מנת לשמור על עקיבות בין היחידות הגאוגרפיות השונות.

ג. **עקיבות עם מחקרים קודמים.** חשוב לכלול את מרב המשתנים שהשתתפו במחקרים קודמים על מנת לאפשר השוואה לאורך שנים.

בשלב זה נערכה התייעצות עם גורמים שונים בתוך הלשכה ומחוצה לה, ונבחנו משתנים ונתונים ממגוון תחומים, כגון: דמוגרפיה, חינוך, תחבורה, הכנסה ומצוקות כלכליות.

• **ניתוח תיאורי**

הניתוח התיאורי, שבוצע על רשימת המשתנים הראשונית (מספר גדול מאד של משתנים), כלל מדדים סטטיסטיים לניתוח ההתפלגות של כל משתנה בנפרד מבחינת: א) פרמטרים של מיקום; ב) פרמטרים של פיזור; ג) סימטריות ההתפלגות; ד) הערכים הקיצוניים. כמו כן, חושבו מתאמים בין כל שני משתנים. כל אלה נעשו על מנת להקטין את מספר המשתנים, ולמנוע הכללת משתנים עם השפעת יתר או מספר משתנים בעלי מתאם גבוה. כאשר נמצא מתאם פירסון גבוה מ-0.8 בין שני משתנים, נבדקה האפשרות שלא לכלול אחד מהם בחישוב המדד. משתנים המשקפים תופעות חברתיות-כלכליות שונות, נכללו בחישובים למרות המתאם הגבוה ביניהם. לגבי משתנים המצביעים על אותה תופעה חברתית, ניתנה עדיפות למשתנים בעלי התפלגות סימטרית, שונות גבוהה (הבדלים גדולים בין הרשויות) ומתאם קטן יותר עם משתנים הקשורים לאותה תופעה. בנוסף, נופו משתנים על פי **מדד קיזר** לתאימות הדגימה (Sampling Adequacy) שחושב הן עבור אוסף כלל המשתנים והן עבור כל משתנה בנפרד. השימוש במדד הוא כפול. מצד אחד, ניתן לבחון באמצעות המדד האם המשתנים שייכים לאותו עולם תוכן. מצד שני, ניתן לבחון את תרומתו של משתנה בודד לקבוצה בה הוא נכלל. לגבי כל קבוצה של משתנים ניסיוניים, מדד זה היה תמיד גדול מ-0.5, דבר שמצביע על כך שכלל המשתנים שייכים לאותו עולם תוכן (ערכי המדד נעים בין 0 לבין 1). לגבי כל משתנה בנפרד, נעשה מאמץ לכלול משתנים שקיבלו ערכי מדד גבוהים מ-0.5. ההחלטה הסופית התקבלה בהתאם לתרומת המשתנה להסבר השונות הכללית בניתוח הגורמים, ועל פי ההשפעה של אי-הכללת המשתנה על הקשרים בין הגורמים למשתנים האחרים.

דוגמה של ניתוח זה: מקדם המתאם בין "שיעור בני 0-15 מתוך אוכלוסיית הרשות המקומית" לבין "חציון גיל אוכלוסיית הרשות המקומית" (שני משתנים דמוגרפיים הקשורים לאותה תופעה) הוא 0.95. מן הניתוח התיאורי של שני המשתנים, המשתנה "חציון גיל אוכלוסיית הרשות המקומית" נראה עדיף, בגלל סימטריות ההתפלגות והיעדר ערכים קיצוניים. המשתנה הזה נבחר על בסיס תרומתו הגדולה יחסית להסבר השונות הכללית בניתוח הגורמים.

• **השיקולים המנחים בבחירת המשתנים**

לאחר שלבי המיון והניפוי שתוארו לעיל, השיקולים המנחים בתהליך שהביא לבחירה הסופית של קבוצת המשתנים היו:

א. **כיסוי מאוזן** של המאפיינים בקשר להיבטים המרכיבים את הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה.

ב. **מידת התאמה של המשתנים לניתוח גורמים.** הכללתם של משתנים עם מתאם גבוה ביניהם עשויה להגדיל מלאכותית את השונות ולהשפיע על המשקל היחסי של המשתנים השונים, מחד גיסא. מאידך גיסא, נדרשים מתאמים לא קטנים בין המשתנים, מבחינת שייכות המשתנים לעולם תוכן משותף.

ג. על מספר גורמים קטן להסביר חלק ניכר מהשונות של המאפיינים החברתיים-כלכליים לצורך אבחנה גדולה יותר בין הרשויות המקומיות. ככל שהשונות המוסברת על ידי הגורמים גדולה יותר, כך גדלה האבחנה בין הרשויות המקומיות.

רשימה חלקית של המשתנים שנופו והסברים מופיעים בנספח א'.

לאחר כל שלבי הבחירה כמפורט לעיל, גובשה רשימת המשתתפים שהשתתפו בחישוב המדד החברתי-כלכלי עבור המועצות המקומיות והעיריות (14 משתתפים), ורשימה מצומצמת יותר (9 משתתפים) עבור המועצות האזוריות. המשתתפים משקפים את ההיבטים הכלולים ברמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ביישובים השונים עבור שנת 2003. יש לזכור שהמטרה העיקרית הייתה להגיע לאינטגרציה של המשתתפים ולא להסיק מסקנות מרחיקות לכת לגבי תחום של משתנה ספציפי אחד.

• **רשימת המשתתפים:**

דמוגרפיה

1. **יחס תלות** - היחס בין סך בני 0-19 (אוכלוסייה צעירה) ובני 65 ומעלה (אוכלוסייה מבוגרת) לבין בני 20-64 (אוכלוסייה בגיל העבודה) בשנת 2003. לקבלת המשתנה הסופי הוכפלה המנה פי מאה.
מקור הנתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
2. **חציון גיל** - חציון גיל אוכלוסיית הרשות המקומית, שחושב על פי הגילאים הבודדים, בשנת 2003.
מקור הנתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- 3* **אחוז "משפחות" עם 4 ילדים ויותר** מסך כל המשפחות שמקבלות קצבת ילדים בשנת 2003.
מקור הנתונים: המוסד לביטוח לאומי.

השכלה / חינוך

4. **אחוז הסטודנטים הלומדים באוניברסיטאות לתואר ראשון ומעלה ובמכללות המעניקות תואר ראשון** מתוך אוכלוסיית בני 20-29 ברשות המקומית, תשס"ג (2002/2003).
מקור הנתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
5. **אחוז הזכאים לתעודת בגרות** מסך כל בני השנתון (ממוצע השנתונים של בני 17, 18). הנתון מתייחס לממוצע של שתי שנות לימוד, דהיינו תשס"ג (2002/2003) ותשס"ד (2003/2004)¹.
מקור הנתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

רמת חיים

6. **רמת מינוע** - סה"כ כלי רכב פרטיים ומשאיות שמשקלם הכולל עד 4 טון בבעלות פרטית, מחולק במספר התושבים ברשות המקומית בשנת 2003. לקבלת המשתנה הסופי הוכפלה המנה פי מאה.
מקור הנתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
7. **אחוז כלי רכב מנועיים חדשים** - מספר כלי רכב פרטיים ומשאיות שמשקלם הכולל עד 4 טון בבעלות פרטית משנת ייצור 1999 ומעלה, מחולק בסה"כ כלי רכב פרטיים ומשאיות שמשקלם הכולל עד 4 טון בבעלות פרטית ברשות המקומית בשנת 2003.
מקור הנתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
8. **הכנסה ממוצעת לנפש** - תחילה חושבה סך ההכנסה ביישוב על ידי סיכום שכר הברוטו ששולם לשכירים במשך השנה, ההכנסה ברוטו של העצמאים ביישוב וסך הגמלאות הניתנות על ידי המוסד לביטוח לאומי והבטחת הכנסה של משרד הדתות בשנת 2003. סך ההכנסה שהתקבלה חולק ב-12 חודשי עבודה ובמספר התושבים ברשות המקומית.

נסמן:

- a - שכר חודשי ממוצע לשכיר ברשות מקומית בחישוב שנתי עבור 2003;
- b - מספר השכירים המתגוררים ברשות מקומית;
- c - הכנסה של עצמאים: ממוצע ברשות מקומית על בסיס הגבייה לשנה, עבור שנת 2003 מחולק ב-12;
- d - מספר העצמאים המתגוררים ברשות מקומית;

* לא כלול בחישוב המדד החברתי-כלכלי עבור מועצות איזוריות.
¹ כמו במחקרים לשנים 1999 ו-2001, הנתון עבור ירושלים כולל זקיפה עבור מזרח ירושלים, מבוססת על נתוני מפקד 1995 ומגמות מאז.

g - סך ההכנסות מקצבאות של המוסד לביטוח לאומי והבטחת הכנסה של משרד הדתות ברשות מקומית בשנת 2003 מחולק ב-12;

P - סך אוכלוסיית הרשות המקומית.

ערך המשתנה נקבע על ידי: $(ab+cd+g)/P$.

מקור הנתונים: המוסד לביטוח לאומי ומשרד הדתות.

תכונות כוח העבודה

9* אחוז דורשי עבודה שצברו 6 ימי אבטלה או יותר מתוך בני 15 ומעלה ברשות המקומית בשנת 2003.¹
מקור הנתונים: שירות התעסוקה.

10. אחוז השכירים והעצמאים המשתכרים (המרוויחים) עד שכר המינימום בשנת 2003. שכר המינימום לשנת 2003: 3,335 ש"ח לחודש עבודה.
מקור הנתונים: המוסד לביטוח לאומי.

11. אחוז השכירים המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע בשנת 2003. השכר הממוצע לשנת 2003: 7,458 ש"ח לחודש עבודה.
מקור הנתונים: המוסד לביטוח לאומי.

תמיכה / גמלאות

12* אחוז מקבלי זמי אבטלה מסך אוכלוסיית הרשות המקומית בשנת 2003.
מקור הנתונים: המוסד לביטוח לאומי.

13* אחוז מקבלי גמלה להבטחת הכנסה מביטוח לאומי וממשרד הדתות מסך אוכלוסיית הרשות המקומית בשנת 2003.
מקור הנתונים: המוסד לביטוח לאומי ומשרד הדתות.

14* אחוז מקבלי קצבת זקנה עם תוספת השלמת הכנסה מסך מקבלי קצבת זקנה בשנת 2003.
מקור הנתונים: המוסד לביטוח לאומי.

* לא כלול בחישוב המדד החברתי-כלכלי עבור מועצות אזוריות.

¹ עקב חוסר נתונים נפרדים עבור מועצות מקומיות אבו סנאן, ג'וליס, יאנוח-ג'ית וירכא, הנתונים המצרפיים עבור יישובים אלה בשנת 2003 היו מפורקים לפי התפלגות דורשי העבודה בין יישובים אלה בשנת 2005 (דומה להתפלגות ב-2001).

ג. שיטות סטטיסטיות

חישוב המדד בוצע בנפרד עבור כל אחד משלושת הסוגים של היחידות הגאוגרפיות שתוארו לעיל, אך במתודולוגיה דומה. השיטה הסטטיסטית ששימשה לחישוב המדד החברתי-כלכלי, היא **ניתוח גורמים**. לאחר קבלת המדדים, סווגו היחידות הגאוגרפיות לקבוצות הומוגניות באמצעות **ניתוח אשכולות**. להלן מובאת סקירה של שיטות אלו, יחד עם תיאור אופן השימוש בהן.

1. ניתוח גורמים

ניתוח גורמים¹ (Factor Analysis) הוא אוסף של שיטות סטטיסטיות, שמטרתן הכללית היא לבטא שורה של משתנים באמצעות מספר מצומצם יותר של גורמים, ועל ידי כך לאפיין באופן מתומצת ונוח לשימוש את היחידות הנחקרות (במקרה שלנו אחת מ-3 סוגי היחידות הבאות: מועצה מקומית ועירייה, מועצה אזורית ויישוב השייך למועצה אזורית).

הגורמים (Factors) הם בעצם משתנים חדשים, המחושבים כצירופים ליניאריים (ממוצעים משוקללים) של המשתנים המקוריים המתוקננים (כלומר לכל משתנה ממוצע 0 ושונות 1). הצורך לתקן משתנים נובע מהבדלי יחידות מדידה בין המשתנים - ערך המשתנה יכול להיות מספר, מנה או אחוז. הוא יכול להימדד בש"ח או בשנות לימוד. התקנון מאפשר להעביר את המשתנים לסולם אחיד (בלוח 1, ציון תקן) ובהמשך לכך, לאחדם למדד אחד. המשקלים של המשתנים המקוריים המתוקננים נקבעים מתמטית, במטרה להביא למקסימום את ההבדלים בין היחידות הגאוגרפיות, בכפוף לאילוצי נרמול מסוימים. עבור p משתנים, ישנם p גורמים המסבירים את סך השונות במשתנים אלה. מאחר שהמשתנים מתוקננים, הרי סך השונות של המשתנים המקוריים שווה למספר המשתנים.

הגורמים נקבעים באופן סדרתי, זה אחר זה, כך שהגורם הראשון הוא הצירוף הליניארי שמסביר את השיעור המרבי של השונות. מכאן שלגורם הראשון יש כושר הבחנה מרבי בין היחידות הגאוגרפיות. הגורם השני הוא בעל שיעור הסבר השונות השני בגודלו, מתוך השונות שאינה מוסברת על ידי הגורם הראשון, וכן הלאה. בשלב הבא אנו מנסים למצוא את המספר הקטן ביותר של גורמים אשר מסבירים אחוז ניכר של השונות. המספר האופטימלי נקבע על פי בדיקה סטטיסטית הבוחנת את תוספת המידע בגורם מול הגדלת מספר הגורמים. הוספת גורם נוסף, מעבר למספר האופטימלי, מגדילה את הממד שעליו מבוסס המדד, כאשר התוספת להסבר השונות היא שולית.

כמתואר לעיל, גורמים אלה מגדירים מערכת צירים אורתוגונלית במרחב הרב-ממדי של המשתנים (כי כל גורם הוא צירוף ליניארי של המשתנים המקוריים והגורמים הם אורתוגונליים). סוג זה של ניתוח גורמים נקרא **ניתוח מרכיבים ראשיים**.

בחקר הגורמים ובפירושים, חשובה תפיסת המושג **מקדם הגורם** (Factor Loading). מקדמי הגורם הם מקדמי מתאם בין המשתנים המקוריים לבין הגורם. גודלו של מקדם הגורם מודד את החשיבות היחסית של כל משתנה באבחנה שבין הרשויות המקומיות. אם למשתנה יש מקדם גורם נמוך בכל הגורמים, יש בכך כדי להצביע על כך שאפשר להוציאו מהניתוח. נציין, שכדי להקל על פירוש הממצאים, הוכפלו חלק מהמשתנים המקוריים ב-(-1), על מנת לקבל מקדמי גורם חיוביים, באופן שעלייה בציון תקן פרושה עלייה ברמה החברתית-כלכלית (ראה הערה בלוחות 1, 6).

בניתוח גורמים יש מספר אופציות, ובהן סיבוב צירים (גורמים), במטרה להביא במידת האפשר להגדלת הקשר של כל משתנה עם גורם אחד בלבד, והקטנת הקשר שלו עם שאר הגורמים. באופן כזה, ניתן לעתים קרובות להגיע למצב שכל גורם מבטא באופן משמעותי קבוצה אחרת של משתנים מקוריים השייכים לתחום מסוים, כגון כאלו המגדירים רמת השכלה, רמת חיים. לכן כדאי לזכור, כשמפרשים את המשמעויות של הגורמים השונים, כי הפירוש המסוים הזה הוא אחד מני רבים שהיו יכולים להתקבל כתוצאה מסיבוב הגורמים.

לאחר הסיבוב, הגורם הראשון אינו עוד הצירוף הליניארי בעל השונות המרבית, וכמו כן, בסיבוב לא אורתוגונלי ההסבר של השונות הכללית של המשתנים יורד. במחקר הנוכחי, השתמשנו בסיבוב אורתוגונלי (אותו סך הסבר השונות כמו לפני הסיבוב), מה שמוריד מעט מכוח ההסבר של הגורם הראשון.

¹ ראה פריט 12 בביוגרפיה (סעיף ח').

המדד, המבטא את הרמה החברתית-כלכלית של היחידה הגאוגרפית, מחושב כממוצע משוקלל של הגורמים, כאשר השקלול נעשה בהתאם לאחוז השונות המוסברת על ידי כל גורם.

2. ניתוח אשכולות

ניתוח אשכולות (Cluster Analysis) היא שיטה לייחוס פרטים הנחקרים (היחידות הגאוגרפיות) לקבוצות או לאשכולות הומוגניים ככל האפשר ביחס למערכת של משתנים. עבור מספר אשכולות נתון, מביאים את השונות בתוך האשכולות למינימום ואת השונות בין האשכולות למקסימום. כלומר, שני פרטים שייכים לאותו אשכול דומים זה לזה, ושני פרטים שייכים לאשכולות שונים הם שונים זה מזה. הייחוס לקבוצה מסוימת מבוסס על פונקציית מרחק (דמיון) בין אשכולות. בפרסום הנוכחי, נעשה שימוש במשתנה אחד בלבד ליצירת האשכולות - המדד החברתי-כלכלי. המרחק בין שני אשכולות חושב לפי המרחק של Ward.

כיוון שהמחקר הנוכחי מעדכן את המדד הקודם על פי נתוני 2003 בהתבסס על אותם המשתנים ואותן השיטות, נעשה מאמץ רב לצמצם פערים בין אשכולות 2001 לבין אשכולות 2003. לשם כך, נבדקו התפלגויות מצטברות של ערכי המדד עבור שתי השנים, וגבולות בין אשכולות 2003 הוזזו כך שלא ייווצר מצב שבו אשכול שלם של 2001 או חלק גדול ממנו משנה את מספרו. הזזה זו נעשתה בהתאם לקפיצות בפונקציית ההתפלגות של ערכי המדד עבור שנת 2003.

על כל אחד מהבסיסים הגאוגרפיים בוצע בנפרד ניתוח אשכולות **כלל-ארצי**, על סמך המדד החברתי-כלכלי המתאים. **198 מועצות מקומיות ועיריות** שויכו ל-**10 אשכולות** וגם **54 המועצות האזוריות** שויכו ל-**10 אשכולות**. בנוסף לכך, הותאמו האשכולות של מועצות אזוריות לאלה שהתקבלו עבור מועצות מקומיות ועיריות על בסיס מרחק (דמיון) בין המשתנים החברתיים-כלכליים המשותפים.

ד. ממצאים עבור מועצות מקומיות ועיריות

1. תוצאות ניתוח הגורמים

בתהליך ניתוח הגורמים נקבעו שלושה גורמים. שלושת הגורמים עליהם אנו מבססים את חישוב המדד, מסבירים יותר מ-85% מסה"כ המידע הטמון במכלול המשתנים המקוריים (סך השונות). סך השונות שווה למספר המשתנים, כלומר ל-14. הגורם הראשון מסביר כ-37% מהשונות; אחוז זה ירד כתוצאה מהסיבוב (כ-64% לפני הסיבוב). **בלוח א'** מוצגים השונות, אחוז השונות ואחוז מצטבר של השונות המוסברת על ידי כל אחד מהגורמים.

לוח א. - שונות ואחוז השונות, המוסברים על ידי שלושת הגורמים הראשונים במודל של המדד החברתי-כלכלי

גורם	שונות מוסברת	אחוז שונות מוסברת	אחוז מצטבר של שונות מוסברת
1	5.22	37.26	37.26
2	3.77	26.96	64.22
3	2.93	20.92	85.14
סך הכל	11.92	85.14	

בלוח ב' מובאים מקדמי מתאם בין הגורמים והמשתנים שנכללו במודל של המדד החברתי-כלכלי. המשתנים מסודרים לפי גודל מקדם המתאם שלהם עם כל אחד מהגורמים, באופן כזה שלקבוצה הראשונה של המשתנים (7 משתנים) יש מקדם מתאם גבוה ביותר עם הגורם הראשון, לקבוצה השנייה (4 משתנים) יש מקדם מתאם גבוה ביותר עם הגורם השני ושלושת המשתנים האחרונים מתואמים ביותר עם הגורם השלישי. ל-7 משתנים יש מקדמי מתאם גדולים מ-0.65 עם הגורם הראשון. קבוצה זו של משתנים אינה שייכת במובהק לתחום אחד; היא מורכבת ממשתנים המצביעים על רמת הכנסה, רמת השכלה ורמת חיים. המשתנים "אחוז המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע" ו"אחוז הסטודנטים" הם בעלי המתאם הגבוה ביותר (0.87-0.88) עם הגורם הראשון. שלושה משתנים, המצביעים על המצב הדמוגרפי ביישוב, מתואמים חזק עם הגורם השני (0.80-0.86). שלושה משתנים, הקשורים למצוקות כלכליות-חברתיות, מתואמים עם הגורם השלישי (0.77-0.84).

בטור האחרון בלוח ב' מופיעה תרומת המשתנים להסבר הכולל במודל של המדד החברתי-כלכלי, המבטאת את המתאם בין המשתנה לבין המדד שחושב. נציין, שסכום התרומות שווה לסה"כ השונות המוסברת על ידי הגורמים, שמופיע בלוח א'. למשתנים שנכללו במודל יש תרומה מעל 0.67 להסבר הכולל. תרומת "הכנסה ממוצעת לנפש" היא הגדולה ביותר (0.96).

לוח ב. - מקדמי מתאם בין הגורמים והמשתנים ותרומת המשתנים להסבר הכולל במודל של המדד החברתי-כלכלי

תרומה להסבר הכולל	גורם 3	גורם 2	גורם 1	משתנה
0.94	0.40	0.11	0.88	אחוז המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע
0.89	0.28	0.25	0.87	אחוז סטודנטים
0.96	0.32	0.39	0.84	הכנסה ממוצעת לנפש
0.87	0.21	0.38	0.83	אחוז כלי רכב חדשים
0.83	0.26	0.39	0.78	אחוז השכירים והעצמאים המשתכרים עד שכר המינימום
0.85	0.45	0.41	0.69	רמת מינוע
0.67	0.23	0.43	0.65	אחוז זכאים לתעודת בגרות
0.91	0.31	0.86	0.28	יחס תלות
0.95	0.25	0.85	0.40	אחוז משפחות עם 4 ילדים ויותר
0.87	0.12	0.80	0.47	חציון גיל
0.83	0.26	-0.86	-0.16	אחוז מקבלי דמי אבטלה
0.85	0.84	0.09	0.36	אחוז מקבלי הבטחת הכנסה
0.72	0.82	-0.05	0.21	אחוז מקבלי השלמת הכנסה ממקבלי קצבת זקנה
0.78	0.77	0.24	0.34	אחוז דורשי עבודה שצברו 6 ימי אבטלה ויותר

הערה: מודגשים באפור מקדמי מתאם גדולים מ-0.5.

נזכיר שוב, שהמדד החברתי-כלכלי חושב כממוצע משוקלל של שלושת הגורמים הנ"ל, כאשר השקלול נעשה בהתאם לאחוז השונות המוסברת על ידי כל גורם. לאחר מכן, כל רשות מקומית סווגה לאחד מ-10 אשכולות, לפי ערך המדד החברתי-כלכלי שלה.

חשוב לציין, שבשימוש המעשי בעבודה הנוכחית, מומלץ להיעזר בשיוך לאשכול ולא בערך המדד או הדירוג. זאת עקב מגבלות הדיוק של ערכי המדד.

בלוח 1 מוצגים הדירוג והשיוך לאשכול וערכי 14 המשתנים המקוריים, ציוני התקן והדירוג שלהם, לפי סדר אלף-ביתי של 198 המועצות המקומיות והעיריות עבורן חושב המדד (פרט ליישובים המונים פחות מ-2,000 תושבים עבורם לא מפורטים ערכי המשתנים, ציוני התקן והדירוגים).

בלוח 2 מופיע דירוג המועצות המקומיות והעיריות לפי המדד החברתי-כלכלי, מ-1 הנמוך ביותר, ועד 198 הגבוה ביותר, עם חלוקה לאשכולות. ארבע הערים הגדולות מצויות באשכולות הבינוניים-גבוהים: ירושלים באשכול 4, תל אביב-יפו באשכול 8, חיפה וראשון לציון באשכול 7.

בתרשימים 1 ו-2 מובאות התפלגויות של גודל האוכלוסייה ומספר מועצות מקומיות ועיריות לפי אשכול. אשכול 4, המונה את המספר הגדול ביותר של יישובים (34) הוא גם האשכול הגדול ביותר מבחינת מספר התושבים, בעיקר כיוון שירושלים נכללת באשכול זה.

בלוח 3 מוצגים ממוצעי 14 המשתנים המקוריים בכל אשכול ושני ממוצעי כלל המועצות המקומיות והעיריות - ממוצע פשוט בו לכל יישוב ניתן משקל שווה, וממוצע משוקלל בו לכל יישוב ניתן משקל לפי גודל אוכלוסייה. מלוח זה ניתן לראות את השתנות ממוצעי המשתנים בין אשכולות. כדאי לציין, שעבור מרבית המשתנים המתואמים חזק עם הגורם הראשון, השתנות הממוצעים בין אשכולות היא משמעותית ומתואמת היטב עם המדד החברתי-כלכלי. לדוגמה, ממוצע המשתנה "הכנסה ממוצעת לנפש" עולה מ-3,607 ל-4,313 כשעוברים מאשכול 7 לאשכול 8 ובהמשך עולה ל-5,655 כשעוברים לאשכול 9.

במפה המצורפת מופיעה התפלגות המועצות המקומיות והעיריות לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה וגודל האוכלוסייה.

2. התפלגות הרשויות המקומיות לפי שיוך לאשכול וקבוצת גודל אוכלוסייה

יש עניין לבחון את הקשר בין שיוך לאשכול של הרשות המקומית לבין תכונות אחרות שלה. תכונה ראשונה שנבחן היא גודל האוכלוסייה של המועצות המקומיות והעיריות.

לוח 4 מציג את התפלגות המועצות המקומיות והעיריות לפי שיוך לאשכול ולפי 6 קבוצות של גודל אוכלוסייה.

הממצאים הבולטים בלוח זה:

- כ-4% מכלל המועצות המקומיות והעיריות נמצאות בשני האשכולות הגבוהים, 9 ו-10. הרשויות המקומיות הללו מתאפיינות ברובן, חוץ מאחת, באוכלוסייה הקטנה מ-10,000 נפש.
- כ-20% מכלל המועצות המקומיות והעיריות נמצאות בשני האשכולות הנמוכים, 1 ו-2. הרשויות המקומיות הללו מתאפיינות ברובן (כ-80%) באוכלוסייה הקטנה מ-20,000 נפש.
- רשויות מקומיות שאוכלוסייתן מונה בין 5,000 לבין 40,000, נמצאות בעיקר באשכולות נמוכים-בינוניים, 2 עד 5.
- רשויות מקומיות שאוכלוסייתן מעל 40,000, מרוכזות בעיקר באשכולות הבינוניים-גבוהים, 4 עד 8.

3. התפלגות הרשויות המקומיות לפי שיוך לאשכול ולפי מחוז ואזור

לוח 5 מציג את התפלגות המועצות המקומיות והעיריות לפי שיוך לאשכול ולפי מחוז ואזור.

הממצאים הבולטים בלוח זה:

- כ-86% מהמועצות המקומיות והעיריות (66 מתוך 77) במחוז הצפון מצויות באשכולות הנמוכים-בינוניים, 2 עד 5. כידוע, מחוז הצפון כולל רשויות רבות מהמגזר הערבי-דרוזי (53 יישובים מתוך 77). כל הרשויות במגזר הערבי, חוץ מאחד (מעיליא) שנמצא באשכול 6, מצויות באשכולות הנמוכים-בינוניים, 2 עד 5.
- במחוז הדרום, מרבית הרשויות ממוקמות באשכולות הנמוכים-בינוניים, 1 עד 5, למעט שלושת יישובי הלווין של באר-שבע: מיתר, להבים ועומר.
- במחוז חיפה, הכולל 9 רשויות מהמגזר הערבי-דרוזי ו-15 רשויות מהמגזר היהודי (כולל את הרשויות המעורבות), כל הרשויות מהמגזר הערבי-דרוזי מצויות באשכולות הנמוכים-בינוניים, 2 עד 4, וכל הרשויות מהמגזר היהודי מצויות באשכולות הבינוניים-גבוהים, 5 עד 8, חוץ מאחד (רכסים) שנמצא באשכול 2.
- במחוז המרכז, 65% מהרשויות (26 מתוך 40) מצויות באשכולות הבינוניים-גבוהים, בין 6 ל-10, כאשר הפיזור בין האשכולות אינו אחיד. ראוי לציין, שרוב הערים הגדולות במחוז, כמו רחובות, פתח תקווה, ראשון לציון, כפר סבא ורעננה, ממוקמות באשכולות הגבוהים, 7 ו-8.
- במחוז תל-אביב, בולטת היעדרותן של רשויות (למעט בני ברק ואור יהודה) מהאשכולות 1 עד 5.
- באזור יהודה ושומרון מרבית הרשויות מצויות באשכולות הבינוניים-גבוהים, מ-5 ומעלה, למעט חמישה יישובים: ביתר עילית, מודיעין עילית, עמנואל, קריית ארבע ובית אל שממוקמים באשכולות הנמוכים.

ה. ממצאים עבור מועצות אזוריות

1. תוצאות ניתוח הגורמים

בתהליך ניתוח הגורמים נקבעו שלושה גורמים. שלושת הגורמים עליהם אנו מבססים את חישוב המדד, מסבירים כ-84% מסה"כ המידע הטמון במכלול המשתנים המקוריים - סה"כ זה שווה למספר המשתנים, כלומר ל-9. הגורם הראשון מסביר כ-33% מהשונות; אחוז זה ירד משמעותית כתוצאה מהסיבוב (כ-59% לפני הסיבוב). **בלוח ג'** מוצגים השונות, אחוז השונות ואחוז מצטבר של השונות המוסברת על ידי כל אחד מהגורמים.

לוח ג. - שונות ואחוז השונות, המוסברים על ידי שלושת הגורמים הראשונים במודל של המדד החברתי-כלכלי

גורם	שונות מוסברת	אחוז שונות מוסברת	אחוז מצטבר של שונות מוסברת
1	2.95	32.82	32.82
2	2.37	26.28	59.10
3	2.21	24.54	83.64
סך הכל	7.53	83.64	

בלוח ד' מובאים מקדמי מתאם בין הגורמים והמשתנים שנכללו במודל של המדד החברתי-כלכלי. המשתנים ממוינים לפי גודל מקדם המתאם שלהם עם כל אחד מהגורמים, כך שלקבוצה הראשונה (4 משתנים) יש מקדם מתאם גבוה ביותר (מעל 0.66) עם הגורם הראשון, לקבוצה השנייה (2 משתנים) יש מקדם מתאם גבוה ביותר (מעל 0.68) עם הגורם השני, ולקבוצה השלישית (3 משתנים) יש מקדם מתאם גבוה ביותר (מעל 0.64) עם הגורם השלישי. יש משתנה אחד מהקבוצה הראשונה, ומשתנה אחד מהקבוצה השלישית, המתואמים גם עם הגורם השני (0.60 ו-0.62 בהתאמה). קבוצת המשתנים המתואמים עם הגורם הראשון מורכבת ממשתנים המצביעים על רמת הכנסה ורמת חיים. המשתנה "אחוז המרוויחים עד שכר המינימום" מתואם חזק (0.94) עם הגורם הראשון. המשתנים "אחוז סטודנטים" ו"אחוז כלי רכב חדשים" מתואמים עם הגורם השני בלבד. המשתנים המתואמים חזק עם הגורם השלישי מצביעים על המצב הדמוגרפי ועל רמת ההשכלה במועצה אזורית.

בטור האחרון בלוח ד' מופיעה תרומת המשתנים להסבר הכולל במודל של המדד החברתי-כלכלי, המבטאת את המתאם בין המשתנה לבין המדד שחושב. נציין, שסכום התרומות שווה לסה"כ השונות המוסברת על ידי הגורמים, שמופיעה בלוח ג'. למשתנים שנכללו במודל יש תרומות גדולות להסבר הכולל (מעל 0.69). תרומת "הכנסה ממוצעת לנפש" ו"אחוז המרוויחים עד שכר המינימום" הן הגבוהות ביותר (0.94 ו-0.90).

**לוח ד. - מקדמי מתאם בין הגורמים והמשתנים ותרומת המשתנים להסבר הכולל
במודל של המדד החברתי-כלכלי**

תרומה להסבר הכולל	גורם 3	גורם 2	גורם 1	משתנה
0.90	0.15	0.04	0.94	אחוז השכירים והעצמאים המשתכרים עד שכר המינימום
0.88	-0.09	0.41	0.84	אחוז המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע
0.88	0.41	0.14	0.83	רמת מינוע
0.94	0.39	0.60	0.66	הכנסה ממוצעת לנפש
0.86	0.25	0.89	0.09	אחוז סטודנטים
0.74	0.36	0.68	0.38	אחוז כלי רכב חדשים
0.69	0.79	0.15	0.19	אחוז זכאים לתעודת בגרות
0.80	0.79	0.41	0.06	יחס תלות
0.85	0.64	0.62	0.25	חציון גיל

הערה: מודגשים באפור מקדמי מתאם גדולים מ-0.5.

נוכיר שוב, שהמדד החברתי-כלכלי חושב כממוצע משוקלל של שלושת הגורמים הנ"ל, כאשר השקלול נעשה בהתאם לאחוז השונות המוסברת על ידי כל גורם. לאחר מכן, כל מועצה אזורית סווגה לאחד מ-10 אשכולות לפי ערך המדד החברתי-כלכלי שלה.

חשוב לציין שוב, שבשימוש המעשי בפרסום הנוכחי, מומלץ להיעזר בשיוך לאשכול ולא בערך המדד או הדירוג, וזאת עקב מגבלות הדיוק של ערכי המדד.

בלוח 6 מוצגים הדירוג, השיוך לאשכול, ערכי 9 המשתנים המקוריים, ציוני התקן והדירוג שלהם, לפי סדר אלף-ביתי של המועצות האזוריות (פרט למועצות אזוריות המונות פחות מ-2,000 תושבים עבורן לא מפורטים ערכי המשתנים וציוני התקן).

בנוסף, על מנת להגיע לשילוב האשכולות של המועצות האזוריות עם האשכולות של המועצות המקומיות והעיריות, על סמך תשעה המשתנים המשותפים לשני הדירוגים, חושבו מרחקים בשיטות שונות בין ממוצעי המשתנים לפי אשכולות של המועצות המקומיות והעיריות לבין ממוצעי המשתנים לפי אשכולות של המועצות האזוריות. לאחר ניתוח התוצאות, נקבע מפתח המעבר מאישכול מועצות אזוריות לאישכול מועצות מקומיות ועיריות על פי מרחק אוקלידי ומובא **בלוח 7**.

בלוח 8 מופיע דירוג של המועצות האזוריות לפי המדד החברתי-כלכלי, מ-1 (הנמוך ביותר) ועד 54 (הגבוה ביותר), עם חלוקה ל-10 אשכולות.

בתרשימים 3 ו-4 מובאות התפלגויות של גודל האוכלוסייה ומספר המועצות האזוריות לפי אשכול. אשכולות 5 ו-6 מונים את המספר הגדול ביותר של מועצות, 11 ו-14 בהתאם. אשכולות אלה הם הגדולים ביותר גם מבחינת גודל האוכלוסייה.

בלוח 9 מוצגים ממוצעי 9 המשתנים המקוריים בכל אשכול ושני ממוצעי כלל המועצות האזוריות - ממוצע פשוט המעניק משקל שווה לכל מועצה אזורית וממוצע משוקלל לפי גודל אוכלוסייה. מלוח זה ניתן לראות את השתנות ממוצעי המשתנים בין אשכולות. כדאי לציין, שעבור מרבית המשתנים המתואמים חזק עם הגורם הראשון, השתנות הממוצעים בין אשכולות היא משמעותית ומתואמת היטב עם המדד החברתי-כלכלי. לדוגמה, ממוצע המשתנה "הכנסה ממוצעת לנפש" עולה בצורה מונוטונית כשעוברים מאשכול לאשכול.

במפה המצורפת מופיעה התפלגות המועצות האזוריות לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה.

2. התפלגות המועצות האזוריות לפי שיוך לאשכול ולפי מחוז ואזור

לוח 10 מציג את התפלגות המועצות האזוריות לפי שיוך לאשכול ולפי מחוז ואזור.

הממצאים הבולטים בלוח זה:

- המועצות האזוריות ברמה הגבוהה ביותר ממוקמות בעיקר במרכז הארץ, במחוזות מרכז ותל אביב.
- במחוז הדרום, מרבית המועצות האזוריות ממוקמות באשכולות הבינוניים, 5 ו-6.
- במחוז חיפה ובמחוז הצפון, מרבית המועצות האזוריות מצויות באשכולות הבינוניים-גבוהים, 4 עד 7. שלוש המועצות האזוריות הנמצאות באשכולות 1 עד 3 שייכות למחוז הצפון.
- באזורי יהודה ושומרון וחבל עזה, כל המועצות האזוריות מצויות באשכולות הנמוכים-בינוניים, 3 עד 6.

ו. ממצאים עבור היישובים השייכים למועצות אזוריות

אפיון היישובים השייכים למועצות אזוריות נעשה על סמך אותם 9 המשתנים שנבחרו לחישוב המדד החברתי-כלכלי עבור המועצות האזוריות. תת-ועדה שהוקמה על ידי ועדת ההיגוי, מצאה לנכון שלא לפרסם את התוצאות ברמת יישוב מאחר שרוב היישובים קטנים מכדי לאפשר אומדנים מהימנים של מאפיינים חברתיים-כלכליים (כ-60% מהיישובים מונים פחות מ-500 תושבים וכ-90% מהיישובים מונים פחות מ-1,000 תושבים). עיקר הבעיות התגלו בנתונים עבור הקיבוצים ובפרט בקשר להכנסה שחושבה עבורם. לעומת זאת, הוחלט כן לפרסם מדדי פיזור למועצות אזוריות על בסיס המדד ליישוב.

בלוח 11 מובאים שני מדדי פיזור לכל מועצה אזורית: (א) סטיית התקן של מדדי היישובים המשוקללת על פי גודל אוכלוסייה. (ב) התחום הבין-רבעוני של מדדי היישובים המשוקללת על פי גודל אוכלוסייה. נציין כי, המדד הראשון אינו אומדן עמיד (robust) לפיזור כיוון שהוא עלול להיות מושפע מתצפיות חריגות. המדד השני מודד את המרחק בין הרבעון הראשון לבין הרבעון השלישי של התפלגות ואינו מושפע מערכים קיצוניים. לכן הוא אומדן עמיד יותר. כדי לאפשר השוואה בין שני המדדים, חושב תחום בין-רבעוני מותאם. **התחום הבין-רבעוני המותאם** הוא התחום הבין-רבעוני שהיה מתקבל אילו ההתפלגות הייתה נורמלית עם השונות המתאימה. כדי לחשב את נוסחת המעבר נשים לב כי בהתפלגות נורמלית סטנדרטית התחום הבין-רבעוני הוא בין 0.68- לבין 0.68 כלומר שווה ל-1.36, ואילו סטיית התקן שווה ל-1. דהיינו, כדי לחשב את התחום הבין-רבעוני המותאם יש להכפיל את סטיית התקן ב-1.36. לדוגמה, עבור מועצה אזורית גוש עציון התקבלו המדדים הבאים: סטיית התקן 0.80 והתחום הבין-רבעוני 0.41. התחום הבין רבעוני המותאם להתפלגות נורמלית כאשר סטיית התקן היא 0.75 הנו 1.08, פי שתיים וחצי מהתחום הבין-רבעוני המשוקלל. כאשר התחום הבין-רבעוני המותאם גדול משמעותית מהתחום הבין-רבעוני המשוקלל המשמעות היא כי שיעור גדול של התצפיות ממוקם בקצוות של ההתפלגות.

התחום הבין-רבעוני המשוקלל יחד עם מספר היישובים לפי סדר עולה של החציון המשוקלל עבור המועצות האזוריות מופיעים **בתרשים 5**.

בתרשים 6, נעשתה השוואה בין הדירוגים לפי שני מדדי הפיזור, דהיינו דירוג לפי סטיית התקן המשוקללת מול דירוג לפי התחום הבין-רבעוני המשוקלל. נציין כי התחום הבין-רבעוני המותאם שומר על הסדר (הדירוג) של סטיית התקן. ישנן מועצות אזוריות כגון מרחבים, שדורגו גבוה לפי סטיית התקן המשוקללת אך דורגו נמוך לפי התחום הבין-רבעוני המשוקלל. לעומת זאת ישנן מועצות אזוריות, כגון ברנר, שקיבלו דירוג נמוך יחסי לפי סטיית התקן המשוקללת אך דורגו גבוה לפי התחום הבין-רבעוני המשוקלל.

ז. הערכת המדד החברתי-כלכלי

נשאלת השאלה החשובה האם המדד החברתי-כלכלי שפותח במחקר זה משקף את המצב החברתי-כלכלי האמיתי והמעודכן של אוכלוסיית היחידה הגאוגרפית בשנת 2003.

ראשית, יש להזכיר את מגבלות המחקר:

א. מקורות הנתונים הם רבים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המוסד לביטוח לאומי, משרד העבודה והרווחה ומשרד הדתות. אין בהכרח תיאום והתאמה בין המקורות הנ"ל. כתוצאה מכך, איכות ודיוק הנתונים, וכמובן הניתוח שמובא כאן, כפופים למגבלות אלה. חיסרון זה אינו קיים כאשר מקור הנתונים הוא יחיד ומקיף כמו מפקד האוכלוסין והדיר.

ב. בשלב בניית קובץ הנתונים הייתה הגבלה למשתנים עבורם יש נתונים לגבי כל הרשויות המקומיות ושהם מעודכנים ככל האפשר. לא נמצאו נתונים זמינים, מהימנים ומעודכנים במספר תחומים, כגון: תנאי דיוור, בעלות על מכשירים, השכלה ועבודה במובן הרחב (בתחומי השכלה ועבודה חסרים משתנים כמו שנות לימוד של בני 26 ומעלה, אחוז משקי בית עם אקדמאים, אחוז בלתי מועסקים, אחוז נשים בלתי מועסקות, אחוז עובדים במשלחי יד אקדמיים). בנוסף לכך, כמעט ולא קיימים נתונים ברמה של משק בית. נזכיר זאת בהשוואה למגוון רחב של משתנים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים מעודכנים לנקודת זמן מסוימת ברמה של **נפשות ומשקי בית** שניתן לקבל ממפקד האוכלוסין והדיר.

בנוסף לכך, הניתוח המובא כאן, בוצע תחת האילוצים הבסיסיים הגלומים בצמצום לדירוג חד-ממדי, ממערכת רחבה ורב-ממדית של נתונים על תופעות חברתיות-כלכליות, המתייחסות לאוכלוסייה הטרונגנית של היחידה הגאוגרפית.

למרות המגבלות שצוינו לעיל, כדאי להדגיש את יתרונות הניתוח שלפנינו:

1. מחקר זה מבוסס על אותם משתנים ששימשו לבניית המדדים החברתיים-כלכליים הקודמים ששיקפו את נתוני 1999 ו-2001. שמירה על הגדרות, מקורות וסוגי העיבודים על הנתונים מאפשרת השוואה מלאה למחקר הקודם. לכן ניתן לראות בציר הזמן: (א) שינויים בכל אחד מהמשתנים לגבי הרשויות המקומיות, (ב) שינויים במשקלות (מקדמי מתאם) של המשתנים בכל אחד מהגורמים, (ג) שינויים בדירוג ובאשכול של הרשויות המקומיות.

2. מהמוסד לביטוח לאומי מתקבלים נתונים על הכנסת שכירים ועצמאים ועל מקבלי כל הגמלאות. נכללו כל הגמלאות של המוסד לביטוח לאומי והבטחת ההכנסה הניתנת על ידי משרד הדתות. הודות לכך, משתפרים האומדנים המתייחסים להכנסה לנפש, הן מהעבודה והן מהגמלאות, המבטאות מצוקות כלכליות כמו הזדקקות לקצבאות הבטחת הכנסה.

3. לגבי המשתנים "רמת מינוע" ו"אחוז כלי רכב מנועיים חדשים", נכללו משאיות בבעלות פרטית שמשקלן הכולל עד 4 טון יחד עם הרכבים הפרטיים. כמו כן, הוצאו כל אלה שלא נמצאו בבעלות פרטית.

4. נכללו סטודנטים הרשומים במכללות המעניקות תואר, יחד עם הסטודנטים הרשומים באוניברסיטאות. עבור המשתנה "שיעור הזכאים לבגרות מתוך אוכלוסיית בני 17-18" נלקח ממוצע של שנתיים על מנת לייצב את הנתון.

5. בפרסום זה מובא אישכול של המועצות האזוריות מותאם לאישכול של המועצות המקומיות והעיריות על בסיס 9 המשתנים המשותפים לשני הדירוגים. דבר זה עשוי לעזור לגופים המעוניינים במדד אחיד לכל הרשויות המקומיות.

6. מסד הנתונים עבור המועצות האזוריות הוא ברמה של יישוב. דבר זה מאפשר לחשב דירוגים של יישובים בתוך המועצות האזוריות המתבססים על אותם המשתנים. אמנם הדירוג לא פורסם כאן, אך מובאים מדדי פיזור על מנת לשקף את השונות בתוך המועצות האזוריות.

7. בדצמבר 2005, מועצה מקומית מנחמיה צורפה למועצה אזורית בקעת בית שאן. על מנת לאפשר בדיקות ארוכות טווח, השפעת איחוד זה נבדקה על נתוני 2003. האיחוד לא מביא לשינוי בחלוקת הרשויות המקומיות לאשכולות בשנת 2003.

עולם התוכן של המשתנים ששימשו בחישוב המדד במחקר הנוכחי ובמחקר הקודם (עבור שנת 2001) זהה, וכל מהמשתנים גם חושבו ונמדדו באותו אופן. השוואות בין המקדמים בשני הדירוגים עבור מועצות מקומיות ועיריות ועבור מועצות אזוריות מובאות בלוח ה' ובלוח ו' בהתאמה. נציין כי עבור עיריות ומועצות מקומיות קיים דמיון רב בין הגורמים שהתקבלו בשנת 2001 ובשנת 2003 הן מבחינת הרכב המשתנים והן מבחינת המקדמים שלהם. עבור מועצות אזוריות, הרכב המשתנים השתנה, כמו כן השתנו המקדמים.

לוח ה.- השוואה בין מקדמי המשתנים בשני הדירוגים עבור מועצות מקומיות ועיריות

דירוג קודם על פי נתוני 2001			דירוג נוכחי על פי נתוני 2003			משתנה
גורם 3	גורם 2	גורם 1	גורם 3	גורם 2	גורם 1	
0.30	0.12	0.89	0.28	0.25	0.87	אחוז סטודנטים
0.38	0.06	0.88	0.40	0.11	0.88	אחוז המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע
0.31	0.35	0.86	0.32	0.39	0.84	הכנסה ממוצעת לנפש
0.21	0.32	0.85	0.21	0.38	0.83	אחוז כלי רכב חדשים
0.31	0.29	0.79	0.26	0.39	0.78	אחוז השכירים והעצמאים המשתכרים עד שכר המינימום
0.42	0.32	0.76	0.45	0.41	0.69	רמת מינוע
0.23	0.30	0.76	0.23	0.43	0.65	אחוז זכאים לתעודת בגרות
0.28	0.84	0.36	0.31	0.86	0.28	יחס תלות
0.23	0.80	0.49	0.25	0.85	0.40	אחוז משפחות עם 4 ילדים ויותר
0.13	0.75	0.52	0.12	0.80	0.47	חציון גיל
0.44	-0.81	0.07	0.26	-0.86	-0.16	אחוז מקבלי דמי אבטלה
0.87	0.07	0.34	0.84	0.09	0.36	אחוז מקבלי הבטחת הכנסה
0.85	0.14	0.26	0.77	0.24	0.34	אחוז דורשי עבודה שצברו 6 ימי אבטלה ויותר
0.74	-0.04	0.33	0.82	-0.05	0.21	אחוז מקבלי השלמת הכנסה ממקבלי קצבת זקנה

הערה: מודגשים באפור מקדמי מתאם גדולים מ-0.5.

בנספח ב' מובאת השוואה בין הדירוג וחלוקה לאשכולות עבור המועצות המקומיות והעיריות על פי נתוני 2001 לבין הדירוג וחלוקה לאשכולות על פי נתוני 2003.

בתרשים ב' שמצורף לנספח ב', מוצגות המועצות המקומיות והעיריות ששינו את אשכולן, בהשוואה לחלוקה הקודמת (2001).

לוח ו. - השוואה בין מקדמי המשתנים בשני הדירוגים עבור מועצות אזוריות

דירוג קודם על פי נתוני 2001			דירוג נוכחי על פי נתוני 2003			משתנה
גורם 3	גורם 2	גורם 1	גורם 3	גורם 2	גורם 1	
0.15	-0.06	0.93	-0.09	0.41	0.84	אחוז השכירים המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע
-0.30	0.32	0.88	0.41	0.14	0.83	רמת מינוע
0.34	0.42	0.81	0.39	0.60	0.66	הכנסה ממוצעת לנפש
0.30	0.55	0.60	0.36	0.68	0.38	אחוז כלי רכב חדשים
0.16	0.89	0.18	0.79	0.41	0.06	יחס תלות
0.23	0.78	0.06	0.79	0.15	0.19	אחוז זכאים לתעודת בגרות
0.42	0.67	0.42	0.64	0.62	0.25	חציון גיל
0.92	0.24	-0.06	0.15	0.04	0.94	אחוז השכירים והעצמאים המשתכרים עד שכר המינימום
0.82	0.29	0.24	0.25	0.89	0.09	אחוז סטודנטים

הערה: מודגשים באפור מקדמי מתאם גדולים מ-0.5.

בנספח ג.1 מובאת השוואה בין הדירוג וחלוקה לאשכולות עבור המועצות האזוריות על פי נתוני 2001 לבין הדירוג וחלוקה לאשכולות על פי נתוני 2003.

בנספח ג.2 מובאת השוואה בין החלוקה לאשכולות משולבים עבור המועצות האזוריות על פי נתוני 2001 לבין החלוקה לאשכולות משולבים על פי נתוני 2003.

בתרשים ג.1 ו-ג.2 שמצורפים לנספחים ג.1 ו-ג.2, מוצגות המועצות האזוריות ששינו את אשכולן ואת אשכולן המשולב בהתאם, בהשוואה לחלוקה הקודמת.

צריך לזכור כי האשכול אליו משויכת רשות אינו דבר אבסולוטי אלא יחסי לשאר היישובים וכי גם התפלגות היישובים בין אשכולות משתנה.

לסיכום, את המדד החברתי-כלכלי ואת הסיווג לאשכולות יש לראות כמדדי סיכום המנסים לצמצם את מגוון המאפיינים לממד יחיד. השימוש במדדים אלו דורש תשומת לב בנקודה הבאה: מדדים אלו נבנו על בסיס כלל אוכלוסיית היחידות הגאוגרפיות. לפיכך, הם מתאימים להשוואות כוללות של היחידות הגאוגרפיות. כמו כן, רשויות מקומיות שדומות מבחינת ערך המדד שלהן, יכולות להיות שונות בגודל הפערים בין תת-האוכלוסיות (כגון שכונות) השייכות לרשות. לפערים אלו עשויות להיות משמעות נוספות לרשות המקומית.

המדד שחושב במחקר זה מבוסס על שיטות סטטיסטיות מקובלות בעולם. התועלת הכללית שניתן להפיק מהמדד לצורכי תכנון ויישום מדיניות היא רבה, למרות המגבלות המעשיות שהוזכרו.

ח. ביבליוגרפיה¹

1. אפלבוס ל', דור י', היימברג ס', אפיון ודירוג של המועצות האזוריות בישראל לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, הסוכנות היהודית לארץ ישראל והמרכז ללימודי הפיתוח, רחובות, 1996.
2. בורק ל', כבביה י', אפיון הרשויות המקומיות ודירוגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-1995, פרסום מיוחד 1039, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, 1996.
3. בורק ל', כבביה י', אפיון הרשויות המקומיות ודירוגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-1999, עפ"י מפקד האוכלוסין והדיר 1995, פרסום מיוחד 1118, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, תשנ"ט - 1999.
4. בורק ל', פיינשטיין י', אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, סדרת פרסומי מפקד האוכלוסין והדיר 1995, מס' 13, ירושלים, תש"ס - 2000.
5. בורק ל', ציבל נ', אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה 1999, פרסום מיוחד 1197, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, תשס"ג - 2003.
6. בורק ל', ציבל נ', אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה 2001, פרסום מיוחד 1222, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, תשס"ד - 2004.
7. בן טוביה ש', אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, סדרת פרסומי מפקד האוכלוסין והדיר 1983, מס' 15, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, תשמ"ז - 1987.
8. בן-טוביה ש', דייצ'ב י', דור י', אפיון הרשויות המקומיות לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד הפנים, ירושלים, תשמ"ט - 1988.
9. דוח ועדת סוארי, המלצות הוועדה לקביעת קריטריונים להקצאת "מענק האיזון" לרשויות המקומיות, הוגש לשר הפנים, אוגוסט, תשנ"ג - 1993.
10. דוח הוועדה לבחינת קריטריונים להקצאת "מענק האיזון" (ועדת גדיש), הוגש לשר הפנים, ספטמבר, תשס"א - 2001.
11. שטרית ס', דור י', אפיון ודירוג הרשויות המקומיות לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה ב-1992, משרד הבינוי והשיכון ומשרד הפנים, ירושלים, תשנ"ד - 1993.
12. Morrison, D. F. - *Multivariate Statistical Methods*, McGraw-Hill, New York, 1967.

¹ רשימת המקורות לכל אחד מהמשתנים שהשתתפו בחישוב המדד החברתי-כלכלי, מופיעה במבוא, בפרק "הבסיס הגאוגרפי והמשתנים", סעיף ב'-3.